

**Сложният път на
възстановителното
правосъдие в България.
Исторически бележки и
перспективи**

Проф. д-р Добринка Чанкова

Предварителна информация

- Сред политически трудности и значителна съпротива от страна на някои от участниците, идеята за медиацията и нейното приложение в областта на наказателното право и наказателно-процесуалното право, и възстановителното правосъдие /ВП/, като цяло, намират място в българската правна система в последните години, в това число и като алтернатива на наказанието.

Възстановително правосъдие

- От Restorative justice - трудно преводима конструкция
- Буквален превод - "възстановително правосъдие"
- Възприето в теорията понятие
- Една от най-атраktivните идеи на съвременната наказателна политика в глобален аспект

Възстановително

- най-добре разкрива водещата същност на този вид правосъдие, а именно - възстановяването на причинената от престъплението вреда, на жертвата и извършителя, на съществуващите връзки и отношения, на статуквото като цяло, на баланса и спокойствието в обществото

[Правосъдие]

- има се предвид широкото съдържание, което се влага в това понятие, а именно дейността на съда, прокуратурата и органите на досъдебното производство, както и на органите, които привеждат в изпълнение и изпълняват постановени от съдилищата присъди и решения

Възникване на теорията за възстановителното правосъдие

- Хауърд Зер - ВП е образец /парадигма/ на алтернативно правосъдие, което се противопоставя на наказателно-репресивното правосъдие
- Нилс Кристи - конфликтът следва “да се върне” на неговите “собственици”

Възникване на теорията за възстановителното правосъдие

- Приносът на аболиционистите
- Приносът на движенията в подкрепа на жертвите
- Приносът на Мартин Райт - смяна на наказателното правосъдие с гражданско
- Приносът на Джон Брейтуейт - теорията за реинтеграцията срам

Дефиниция на възстановителното правосъдие

- Множество дефиниции
- Общоприета дефиниция:
Възстановителното правосъдие /Restorative justice/ е процес, чрез който страните, свързани с дадено престъпление, съвместно решават как да се справят с неговите последици и отражението му върху бъдещето

[Модели на ВП]

- Медиация между жертвата и извършителя на престъплението
- Семейни конференции /семејни съвети/
- Възстановително конфериране
- Омиротворяващи кръгове
- Комисии за истина и помирение, и др.

Български стратегически документи

- **Национална стратегия за подпомагане и компенсация на пострадали от престъпления, 2006г.-** създаване на възможност пострадалите да участват в медиация в хода на наказателното производство
- **Стратегия за продължаване на реформата на съдебната система в условията на пълноправно членство в ЕС, 2010г.-** създаването на цялостна система за алтернативно решаване на спорове е посочено като приоритет
- **Актуализирана стратегия за продължаване реформата в съдебната система, 2014 г.**
- **Концепция за правосъдието по отношение на децата, 2011г.**
- **Концепция за наказателната политика в РБългария за периода, 2010-2014г.-** предвижда въвеждането на възстановителни мерки спрямо лица с неправомерно поведение, вкл. помирение с пострадалия

Подтик отвън

- Инструменти на ООН
- Инструменти на Съвета на Европа
- Инструменти на Европейския съюз
- Други документи

Инструменти на ООН

- Декларацията на ООН за основните принципи на правосъдието спрямо жертвите на престъпленията и злоупотреба с власт от **1985г.**
- ***Magna Charta of Victims' Rights***
- “....неформални механизми за решаване на спорове, вкл. медиация, арбитраж и обичайни практики следва да бъдат използвани където е уместно, за да улеснят помирението и обезщетяването на жертвите...”

Инструменти на ООН

- Минимални стандарти на ООН за мерките без лишаване от свобода /Токийски правила/ 1990 г.
- Не посочват експлицитно медиацията и ВП, но са в духа на ВП
- Фондирани са на основните принципи на ВП: насърчаване включване на обществото, окуражаване на извършителя да поеме отговорност и др.

Инструменти на ООН

- Резолюция 2002/12 на Икономическия и социален съвет относно Основните принципи при използването на програми на възстановителното правосъдие в наказателно-правосъдната система, 2002г.
- Постава фокуса върху основополагащите принципи, стандарти и гаранции при приложението на ВП и мерките, които следва да бъдат предприети за по-нататъшното му развитие

Инструменти на ООН

- ВП е значима тема в дневния ред на конгресите на ООН по превенция на престъпността - Виена, 2000г. и Банкок, 2005г.
- В Заключителните декларации акцентът е поставен най-вече върху приложението на ВП по отношение на престъпленията на непълнолетните и младите извършители

Инструменти на ООН

- Ръководство на ООН по Програмите за възстановително правосъдие, 2006г.
- Преодолява стеснителното разбиране на приложното поле на ВП
- Насърчава най-широко прилагане на ВП

Инструменти на ООН

- Не задължават държавите-членки да предприемат конкретни действия, само ги насърчават
- Трудно се постига съгласие между държавите, когато следва да се отчита многообразието на култури и различния правен и социален ред
- Много остава да се прави в бъдеще време

Инструменти на Съвета на Европа

- Препоръка № R/85/11 за положението на жертвата в рамките на наказателното производство
- Препоръчва на правителствата да изследват предимствата на медиацията и помирението и да ги приложат в наказателния процес

Инструменти на Съвета на Европа

- Препоръка № R/87/21 за подпомагане на жертвите и превенция на виктимизацията
- Насърчава експериментирането на медиацията и оценката на нейните резултати с оглед защита интересите на жертвата /заменена с Препоръка /2006/ 8 за подпомагане на жертвите на престъпността/

Инструменти на Съвета на Европа

- Препоръка № R/87/20 за социалната реакция на правонарушенията на непълнолетни
- Препоръка № R/88/6 относно социалната реакция на противоправните деяния на непълнолетните от семейства на мигранти
- Препоръка № R /95/ 12 за администриране на наказателното правосъдие
- Препоръка № R /96/ 8 за наказателната политика в Европа в период на промени

Инструменти на Съвета на Европа

- Препоръка № R /99/19 за медиация по наказателни дела
- Дефинира медиацията като всеки процес, при който жертвата и извършителят могат, ако доброволно се съгласят, да участват активно в решаването на проблемите, произтичащи от престъплението, с помощта на безпристрастно трето лице

Инструменти на Съвета на Европа

- Препоръката е иновационен и обхвaten документ
- Определя необходимостта от далновидна наказателна политика и законодателна рамка
- Изследва връзката на медиацията с наказателно-правосъдната система и основните правни гаранции
- Постава акцент върху качеството на практиката
- 2007г.- Основни насоки за по-ефективно прилагане на препоръката за медиация по наказателни дела

Инструменти на Съвета на Европа

- Препоръка № R /2000/ 22 за разширяване приложението на Европейските правила за обществените санкции и мерки
- Препоръка № R /2003/ 20 относно новите начини за противодействие на правонарушенията на непълнолетни и ролята на правосъдието по отношение на младежта
- Препоръка № R /2006/ 2 относно Европейските правила за затворите

Инструменти на Съвета на Европа

- Най-новата Препоръка CM/Res (2017) 3 за Европейските правила за санкциите и мерките, изпълнявани в общността, също стимулира ВП
- Предстои приемането през м. Юни 2018г. на специална Препоръка за ВП по наказателни дела

Инструменти на Съвета на Европа

- ВП се разглежда много сериозно
- Дълготраен интерес към медиацията и мерките на възстановителното правосъдие
- Балансиран подход- както от перспектива на жертвата, така и от перспектива на извършителя, а така също от общия интерес за добро правосъдие
- Необвързващи актове, но пораждащи голям ефект

Инструменти на Европейския съюз

- Интересът е по-нов - от 1999г.
- **Рамково решение на Съвета на ЕС от 15 март 2001г. относно правното положение в наказателното производство на жертвите на престъпления**
- Чл. 1. Медиацията по наказателни дела представлява търсене, преди или по време на наказателното производство, на съгласувано разрешение между жертвата и извършителя на престъплението с посредничеството на компетентно лице.

Инструменти на Европейския съюз

- Чл. 10. Всяка държава - членка се стреми да насърчава медиацията по наказателни дела относно престъпленията, които счита за подходящи за прилагане на такава мярка.
- Всяка държава-членка взема мерки постигнатото в резултат на медиацията по наказателни дела съгласие между жертвата и извършителя да бъде вземано предвид.

Инструменти на Европейския съюз

- Рамковото решение не бе приложено пълноценно
- Заменено с **Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления**
- Насърчава приложението на възстановителното правосъдие, като поставя специален акцент на гаранциите за предпазване на жертвите от вторично и повторно виктимизиране
- Държавите членки следваше да се съобразят с директивата до 16 ноември 2015 г.
- България го направи със закъснение и непълно

[Други документи за ВП]

- Декларация от Льовен за целесъобразността на насърчаването на възстановителния подход при престъпленията на непълнолетни, 1997
- Приета от Първата международна конференция “Възстановително правосъдие за непълнолетни: възможности, рискове и проблеми за научни изследвания”

[Други документи за ВП]

- Становище за положението на жертвата в процеса на медиация, 2003 - Европейски форум за подпомагане на жертвите
- Становище за принципите на възстановителното правосъдие, 2004 Restorative Justice Consortium, UK
- Много други

Българският пейзаж

- **Закон за медиацията (2004)**
- Организационен закон – позволява медиацията да се приложи в много области на българската правосъдна система.
- Съгласно член 3, медиацията се провежда и в случаите, предвидени в Наказателно-процесуалния кодекс (медиация между жертвата и извършителя на престъплението).

Лош старт

- В Наказателно-процесуалния кодекс от 2005, в сила от 2006 г., медиацията между жертвата и извършителя не намери място (това е валидно и до днес).
- Аргументи:
 - Висока престъпност
 - Обществото все още не е готово
 - Медиацията е нова и непозната опция и т.н.

Малка доза оптимизъм

- Въпреки, че съществуващото законодателство не препраща специално към медиация или друг извънсъдебен способ за споразумения между жертвата и извършителя, то дава възможност за прилагането на такива методи.

[Status quo]

- По наказателни дела от частен характер, образуваното производство се прекратява, ако жертвата и извършителят постигнат **помирение** (обикновено чрез медиация).
- Споразумението между прокурора и защитника за решаване на делото – своеобразен прототип на медиацията.

[Status quo]

- Българското материално наказателно право, като всички съвременни правни системи, предвижда редица алтернативни мерки, които се стремят да доведат до минимум използването на наказателна репресия.
- Всички те имат за цел нарушителят да бъде пълно или частично освободен от наказателна отговорност, докато в същото време се запази превантивният и възпитателен ефект на неговото наказание.

[Status quo]

- Особено внимание се отделя на освобождаването на непълнолетните правонарушители от наказателна отговорност с налагане на подходящи корекционни (образователни) мерки, предвидени в чл.78 във връзка с чл. 61 НК.
- Това са случаите, в които нарушителят е извършил престъпление, което не представлява голяма опасност за обществото.

[Status quo]

- Някои от мерките, предвидени в ***твърде остарелия* Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни от 1958 г.**, имат възстановителен характер:
- Извинение към жертвата
- Участие в консултации, обучения и програми, имащи рехабилитационна цел
- Отстраняване на причинената вреда, където е възможно
- Работа в полза на обществото (чл.13 (1), т. 2, ,3, 9 и 10)
- Въпреки това, медиацията не е предвидена

Нова доза ОПТИМИЗЪМ

- Преди две години бе разработен проект на Закон за отклоняване от наказателно производство и налагане на възпитателни мерки на непълнолетни лица, уреждащ възстановителни практики спрямо тази група - на практика най-удачната.
- Законопроектът е съизмерим със съвременните стандарти
- Още по-отдавна са направени предложения за промени в НПК и НК в този смисъл
- Остава да се намери политическа воля те да бъдат приети

Елементи на ВП при изтърпяване на наказанието лишаване от свобода

- Възстановителни елементи могат да бъдат проследени в наказанието пробация, в сила от 2005 г., както при непълнолетни, така и при пълнолетни извършители.
- За съжаление, Законът за изпълнение на наказанията и задържане под стража от 2009 г. засега не предвижда изрична законова база за възстановителни интервенции по време на изтърпяване наказанието лишаване от свобода и по време на пробацията.
- Въпреки това, в законодателния вакуум, някои далновидни служители на затвори и специалисти от НПО осъществяват **пилотни проекти** за възстановително разрешаване на конфликти в затворите.

Обхват

- Приложението на ВП в действащата българската правна система предоминантно е фокусирано към извършителя; жертвите на престъпления са пренебрегнати.
- Методите на ВП се прилагат основно към дребни престъпления, и престъпления, преследвани по тѣжба на пострадалия.
- Все пак, макар и в „сянката на закона“, разпоредбите на ВП се прилагат както към непълнолетни, така и към пълнолетни извършители.
- Основно в пилотни, експериментални проекти.

[Проблемът]

- ВП продължава да среща сериозна съпротива, изненадващо, главно от юридическото съсловие.
- Медиацията жертва-извършител и други практики на ВП се считат, че пряко засягат суверенитета на държавата и нейния монопол по въпросите на правосъдието, както и че заплашват запазените интереси и територия на адвокатите.
- ВП все още се счита като „правосъдие в сянка“, „второкласно правосъдие“ или отказ от правосъдие.

[Проучвания]

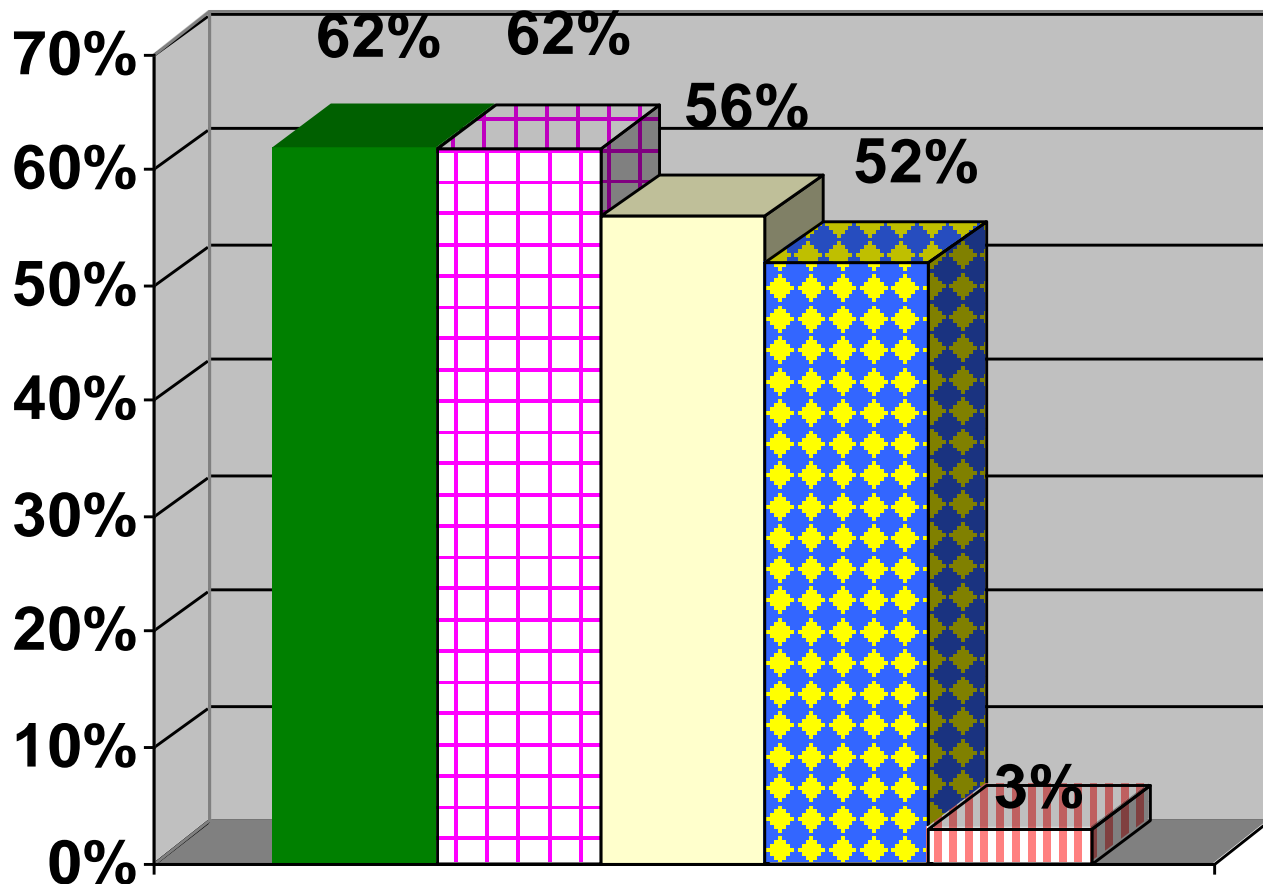
- През последното десетилетие бяха проведени социологически проучвания от представители на Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, Нов Български университет – София и Института за разрешаване на конфликти – София и бяха обхванати следните групи лица:
 - Правоприлагащи органи
 - Пострадали от престъпления
 - Извършители на престъпления
 - Представители на широки обществени слоеве
- относно приложимостта на медиацията между жертвата и извършителя в българската наказателна система и практика.

Някои заключения от проучването на правоприлагащите органи

Въпрос 1:

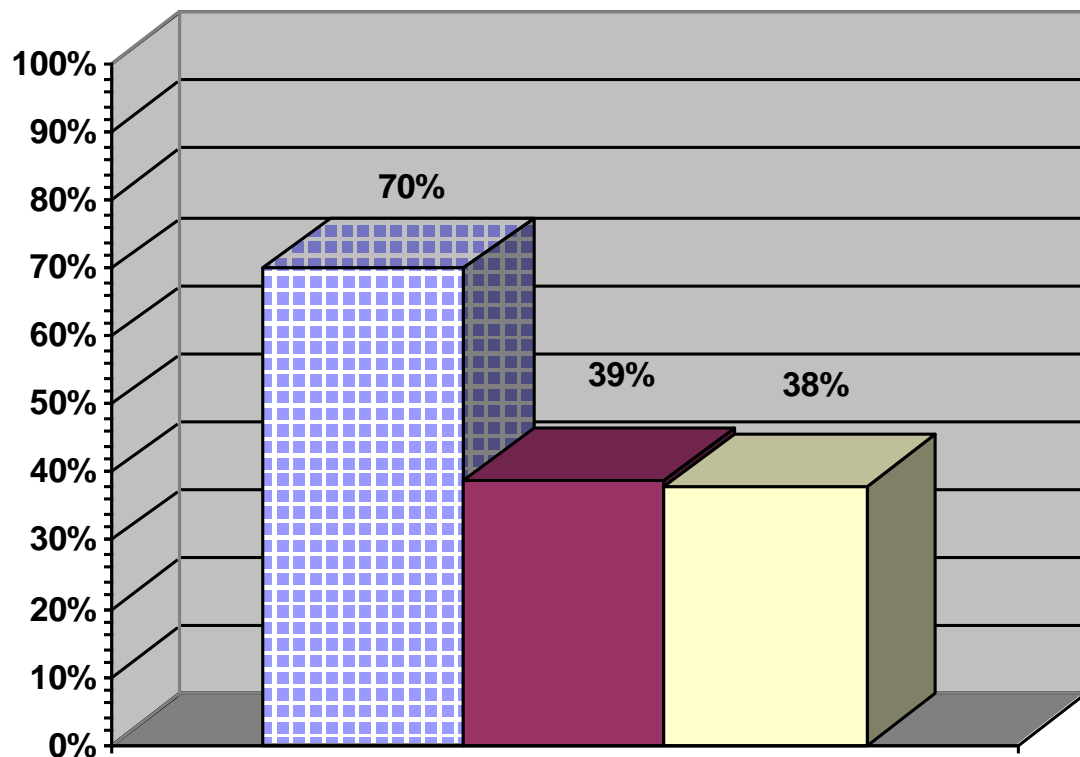
По кои престъпления е уместно да се провежда медиация между жертвата и извършителя?

а/ С оглед вида на престъплението:

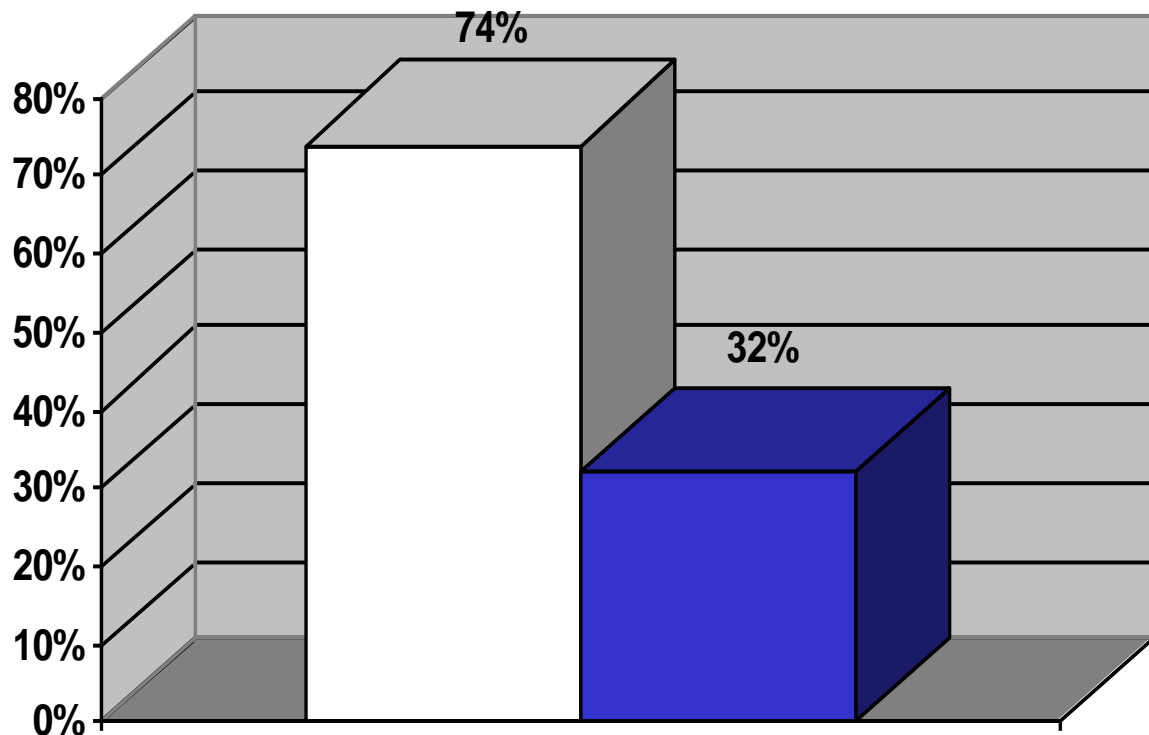
- 62% - при престъпления срещу собствеността
- 62% - при по-леки престъпления срещу личността
- 56% - при непредпазливи деяния
- 52% - при престъпления от частен характер
- 3% - при тежки насилствени престъпления

б/ С оглед на извършителя:

- 70% - когато е изразена готовност и е налице възможност за възстановяване на вредите от престъплението
- 39% - когато престъплението е първа антисоциална проява на дееца
- 38% - когато извършителят е непълнолетен

в/ С оглед на жертвата:

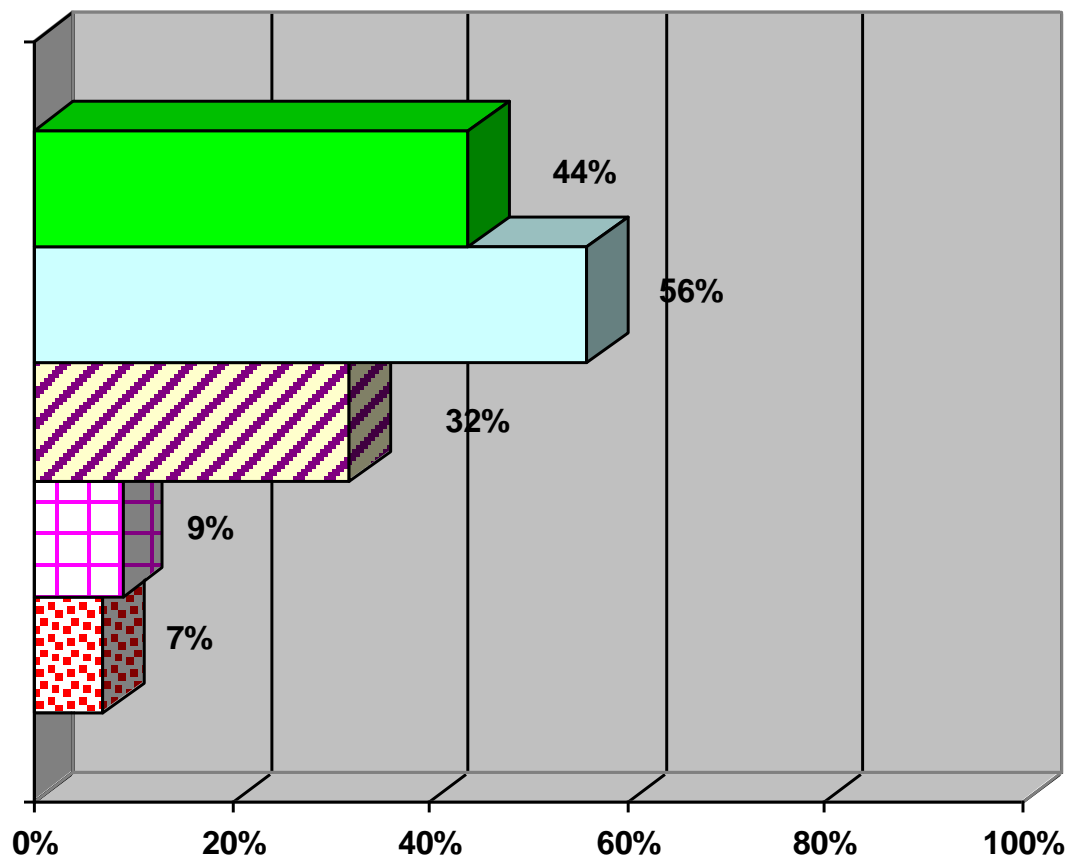

□ 74% - когато на жертвата са причинени предимно имуществени вреди

■ 32% - когато жертвата е преживяла емоционален и психически стрес

Въпрос 2:

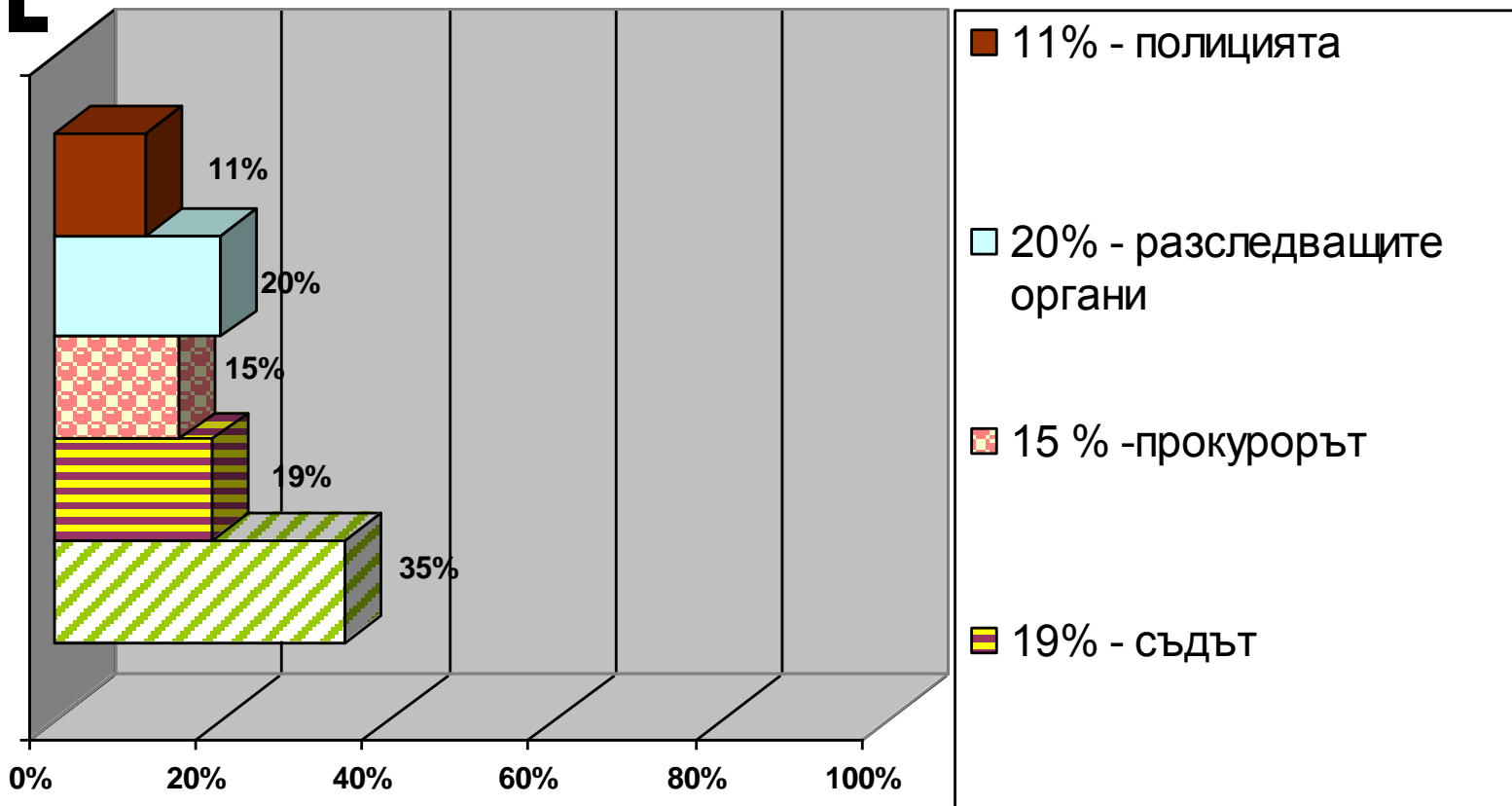
Кога даден случай да бъде препратен към процедура по медиация?

- 44% - веднага след получаване на първоначалната информация
- 56% - в досъдебното производство
- ▨ 32% - във всяка фаза от наказателното производство
- ▤ 9% - след съдебното производство
- ▧ 7% - във всяка фаза

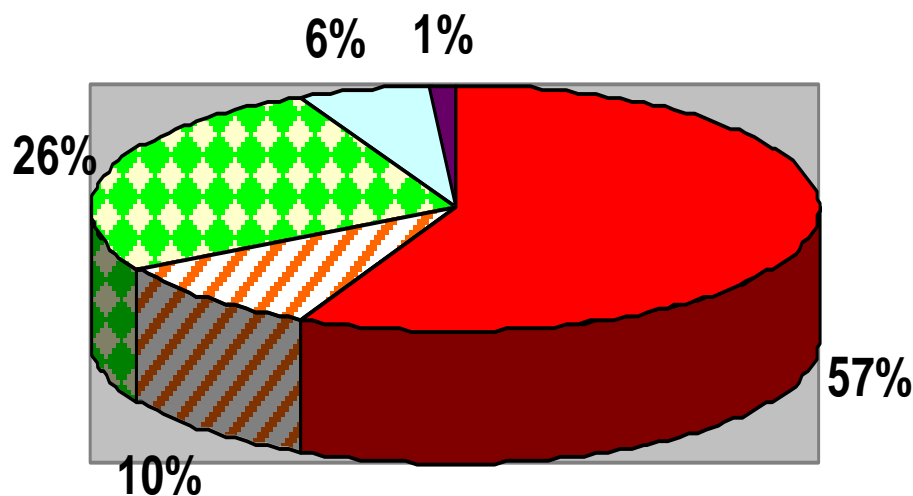
Въпрос 3:

Кой следва да решава дали даден случай е подходящ за медиация?

Въпрос 4:

Кога във времето виждате въвеждане на медиацията в наказателно-правосъдната ни система?

57% - незабавно

10% - след 1-2 г.

26% - след 5 г.

6% - след 10 г.

1% - не мога да преценя

Последващи стъпки

- Тези резултати бяха донякъде отчетени при разработването на новите законопроекти
- Създадена бе инфраструктура на медиацията
- Единен регистър на медиаторите към МП
- Асоциации и центрове на медиатори
- Национална асоциация на медиаторите (2005)

Последващи стъпки

- Различни изследователски и академични институции и НПО предлагат програми за медиация и обучения за медиатори (основно и специализирано).
- Към момента има над 2000 обучени медиатори.
- В рамките на различни проекти се организира специално обучение за професионалисти по наказателно право и други практикуващи, работещи с непълнолетни извършители.

Идеята за ВП в българските университети

- Нов български университет – София въведе в учебния си план дисциплината „Медиация по граждански и наказателни дела“ през 2000г.
- След успешно лобиране „Алтернативно разрешаване на спорове“ бе въведено като предмет в учебните планове на редица юридически факултети в българските университети.
- Застъпничество сред академичните среди за Магистърска програма за медиация между жертвата и извършителя на престъплението.

ВП – някои програми, инициативи и услуги

- Проект „Новите европейски стандарти за прилагане на алтернативи на лишаването от свобода“ по Норвежкия финансов механизъм- 2015-2017 г.
- Изпълнен в България, Норвегия и Унгария
- Приключил с изключително полезни препоръки

ВП – някои програми, инициативи и услуги

- Проект „Възстановителното правосъдие в Европа: защита на жертвите и овластяване на професионалистите“ /RJE/
- 2012-2014 г.
- Двугодишен проект, за улесняване имплементирането на Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 година за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления.

[Проектът RJE]

- Водеща организация: IARS - Independent Academic Research Studies – Лондон, Великобритания
- Партньори: Възстановително правосъдие Нидерландия (Нидерландия)
- Институт за решаване на конфликти (България)
- Организация по Европейско публично право (Гърция)
- Университет по приложни науки (Германия)

Основна цел на проекта RJE

- Да представи научни и практически резултати, които директно да бъдат използвани от жертвите, законодателите и практикуващите в тяхното национално имплементиране на Директивата за жертвите.
- Издаденият материал е основан на факти и отразява нуждите и желанията на жертвите и професионалистите.
- Научните и практически резултати по проекта са преведени на английски, български, немски, датски и гръцки езици.

Цели на проекта RJE

- Разработване, пилотиране и имплементиране на **протоколи и насоки** за осигуряване на ВП в интерес на жертвата и извършителя, с цел да се подобрят гаранциите на жертвата в услугите на ВП и последователното прилагане на минимални стандарти в цяла Европа.

Цели на проекта RJE

- Разработване, пилотиране и приложение на **ръководство за най-добри практики**, което ще повиши междусекторното сътрудничество между ВП/услугите за жертвите и националните агенции, с цел да бъдат минимизирани рисковете от вторично и повторно виктимизиране на жертвите.

Цели на проекта RJE

- Разработване, пилотиране и приложение на **учебни материали и програми за професионалисти** (напр. работещи в затворите и пробационните служители, полицията, прокурори, работещите в подкрепа на жертвите), с цел да се подобрят техните умения и знания за това как те се отнасят и взаимодействат с жертвите.
- Целите са изпълнени изцяло.

ВП – програми, инициативи и услуги

- **„The 3E Model for a Restorative Justice Strategy in Europe” 2011-2013**
- Координатор на проекта е Аристотеловия университет - Солун, а в проекта участват и научни организации и изследователи от Великобритания, Финландия, Унгария, Полша, Испания, Турция, Холандия, Дания, Германия и България.
- Целта на проекта е да разработи Стратегия за възстановително правосъдие в Европа.
- Целта е изпълнена.

ВП – програми, инициативи и услуги

- Проект „Медиация между жертвата и извършителя на престъпление във фазата след постановяване на присъдата“, 2009-2010 г.
- Включени - районните съдилища в Софийски и Варненски съдебни райони.
- Силна подкрепа на проекта от страна на Националната асоциация на медиаторите.
- Бяха включени и лица от академичните среди.

Възстановително правосъдие – изследвания и подкрепящи проекти

- Проект **CONSENSUS 2009-2010 г.**
- Координатор Xunta de Galicia, Испания;
- 6 партньори
- Проучени добри практики в програмите за ВП за непълнолетни извършители
- Допринася за трансфера на информация и опит.

Инструменти в мрежата – Проектът TIN -2007-2009

- Проект „An E-Net Approach to Share Mediation Competences“
- Партньори: Италия, Германия, Испания, България, Латвия, Чехия
- Основна цел - Подкрепа за подобряване на компетенциите на професионални оператори в системата на младежкото правосъдие чрез възможности и услуги, предлагани от он-лайн базирана платформа за възстановително правосъдие.
- Повишаване на знанията и уменията за медиацията по наказателни дела
- Проектът насърчи електронното обучение

Възстановителното правосъдие в България

- Би предоставило адекватна защита на правата и интересите на жертвите
- Би способствало за рехабилитация и реинтеграция на извършителите и особено на непълнолетните
- Би увеличило възможностите за реакция в зависимост от конкретния случай
- Би разтоварило органите на наказателното производство

Приложение на инструментите на ВП

- САЩ
- Канада
- Австралия
- Нова Зеландия
- Редица страни на Азия, Африка и Латинска Америка
- Европа- на практика почти всички страни

Вместо заключение:

- Вече е започнала „война за позиция“, която да се противопостави на хегемонията на наказателната система.
- Идеята за възстановително правосъдие има бъдеще в България.
- Има хора, готови да работят за тази цел, техният брой ежедневно се увеличава и това е най-добрата гаранция.
- Предстоят интересни времена за медиацията между жертвата и извършителя и възстановителното правосъдие в България!

A decorative graphic consisting of a horizontal line with a gradient from light green to white. On the left side, there is a large black left square bracket. On the right side, there is a large yellow right square bracket.

Благодаря за вниманието!!!

chankova@law.swu.bg

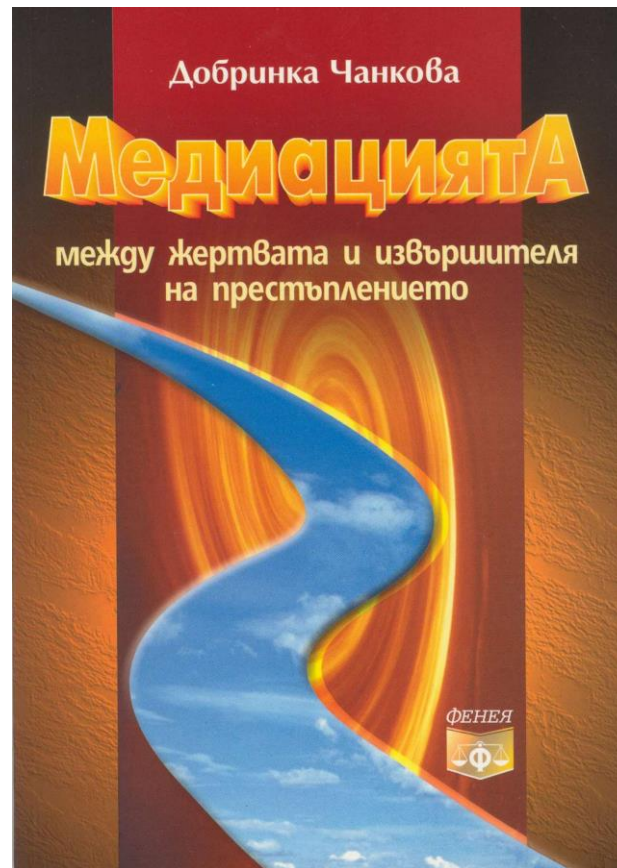
Основна библиография по ВП

- **Wright, M.** *Restoring Respect for Justice*, Waterside Press, 2008
- **Johnstone, G. & Van Ness, D.** /eds./ *Handbook of Restorative Justice*, Willan Publishing, 2007
- *Handbook on restorative justice programmes*, United Nations, 2006
- **Miers, D. & Willemsens, J.** /eds./ *Mapping Restorative Justice. Developments in 25 European Countries*, European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, 2004
- **Aertsen, I., Mackay, R., Pelikan, C., Willemsens, J. and Wright, M.** *Rebuilding community connections- mediation and restorative justice in Europe*, Council of Europe Publishing,, 2004
- **Johnstone, G.** *A Restorative Justice Reader*, Willan Publishing, 2003
- **Umbreit, M.** *The Handbook of Victim- Offender Mediation*, Jossey-Bas, 2001
- *Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*, Leuven University Press, 2000
- **Чанкова, Д.** *Възстановителното правосъдие. Сравнителноправен анализ*, София, 2011

По-важни интернет източници

- European Forum for Restorative Justice - <http://www.euforumrj.org/>
- International Institute for Restorative Practices - <http://www.iirp.org/>
- Restorative Justice Council - <http://www.restorativejustice.org.uk/>
- Restorative Justice Online – <http://www.restorativejustice.org>

Чанкова, Д. (2002) *Медиацията между жертвата и извършителя на престъплението*, София:Фенея

Чанкова, Д. (2011) Възстановителното правосъдие. Сравнителноправен анализ, София:Авангард Прима

Добринка Чанкова

**ВЪЗСТАНОВИТЕЛНОТО
ПРАВОСЪДИЕ**

Сравнителноправен анализ

